

УДК 83.015

К. П. Ісаєнко

Творчість Бруно Шульца як український вимір чужої ідентичності

Стаття присвячена аналізу творчості письменника, художника і мемуариста Бруно Шульца, єврейсько-польського походження, особливостям його оповідної манери та загалом інтертекстуальному дискурсу його творчості для української культури початку ХХ століття.

Ключові слова: рецепція, українська культура, інтертекст.

Статья посвящена анализу творчества Бруно Шульца как писателя, художника и мемуариста еврейско-польского происхождения, его роли и значению для украинской культуры начала ХХ века.

Ключевые слова: рецепция, украинская культура, интертекст.

The article deals with Bryno Shylyst as a kind in the context of popular literature. The principal aspects of biography in his novel have been revealed in this study.

Key words: reception, intertext, Ukrainian culture.

Українська полоністика сьогодні є одним із магістральних напрямків досліджень у межах української компаративістики. Цікавою і неоднозначною у цьому контексті є творчість непересічного поляка єврейського походження, який все життя прожив в Україні, – Бруно Шульца.

Студіюванням творчості Б. Шульца займалися такі українські науковці, як В. Меньок, Д. Дроздовський, Ю. Андрухович, А. Павлишин, А. Бондар. З-поміж польських дослідників варто відзначити Я. Гондовича, Є. Яжембського. Серед вчених-поляків проблеми поетики та філософії мистецтва Бруно Шульца вивчали В. Гомбрович, З. Налковська, а пізніше Є. Фіцовський та ін. Окрім українських та польських дослідників, цікавий спадок автора і для американських вчених Ф. Рота та Дж. Апдайка. Чи не найважливішою і найбільшою працею про творчість і життя Б. Шульца є монографія польського дослідника Єжи Фіцовського "Регіони великої ереси" (1967), яку українською переклав А. Павлишин. Велика кількість перекладів його прози різними мовами: українською, англійською, німецькою, іспанською, китайською, португальською. Українські переклади

Б. Шульца – копітка праця і заслуга М. Яковина, І. Гнатука, А. Шкраб'юка, Т. Возняка. Найновіші переклади виконано В. Меньок, А. Павлишиним, Ю. Андруховичем. Кілька країн сьогодні змагаються за право вважати Бруно Шульца "своїм" митцем, хоча кілька десятиліть тому його творчість була відома лише небагатьом шанувальникам його таланту, насамперед у Польщі.

Творчість Бруно Шульца цікава для біографів і дослідників, але вона мало вивчена з точки зору рецептивної естетики та імагології, тому і потребує аналізу у кількох контекстах, зокрема у контексті компаративного дискурсу і бінарних опозицій "своє – чуже". Хто він був? Український поляк? Польський єврей? Єврейський українець? Питання самоідентичності для митця є визначальним у сенсі світо-відчуття і, відповідно, поетики власних творів. Та і не могло бути інакше, адже він виріс у багатомовному середовищі: в родині звучала польська й німецька мови, а на вулиці ще й українська та їдиш. На той час Дрогобич мав багату палітру внутрішніх міжетнічних взаємин і глибинні перетини культур... Безперечно, поліфонічне культурне оточення з дитинства має потужний вплив на формування світогляду особистості. Тут одразу виникає аналогія і з ментально межевою постаттю М. Гоголя, котрий все життя потерпав від свого "двоєдушия" українсько-польського, а хотів мислити себе росіянином... Галицькі реалії, дрогобицькі вулиці, магазини, гімназія, театр були для письменника постійним джерелом мистецького натхнення, як Вітебськ для М. Шагала чи Дублін для Джеймса Джойса. Створений творчою уявою Бруно Шульца міфологічний образ Міста – символічний простір, якому притаманні універсальні риси знову ж таки витвореного автором художнього всесвіту, має конкретні впізнавані риси все того ж Дрогобича. Можливо, таким містом для Гоголя був Петербург, у якому він так і не став своїм.

Початок ХХ століття у розвитку українського літературного процесу є досить трагічним, часом просто катастрофічним на рівні тоталітарної комуністичної зачистки носіїв українського національного письма. Коли йдеться про західноукраїнські терени цього періоду, маємо дві проблеми взаємодій двох окупацій – радянської і німецької. Зокрема у Дрогобичі, де жив і творив Бруно Шульц, політичне тло розвитку культури і літератури часто було питанням межевого вибору життя і смерті.

Бруно Шульц сьогодні вважається одним з тих митців, які не лише відобразили дух сучасної їм доби, але й своєю творчістю сприяли формуванню нової гуманітарної стратегії. Ідея міфологізму,

відроджена в кінці XIX століття, у XX ст. стала однією з провідних категорій культури. Проза Бруно Шульца звернена не стільки до особистої біографії чи історії, скільки до інтерпретації вічних думок, що закладені в основу біблейського міфу.

Бруно Шульц – письменник та художник: таке майже класичне поєднання талантів, як і у Т. Шевченка... Хто він більше – живописець словом чи пензлем? Його талант пробуджений особливим межовим сприйняттям середовища, що його оточувало. Раннє дитинство стало для нього джерелом натхнення: "Мистецтво, яке мені найближче, – це вміння повертатися в минуле, у дитинство. Коли б була можливість спрямувати час у зворотний бік, якоюсь прихованою стежкою потрапити в дитинство, знову пережити його повноту і всеоб'ємність – це стало б надбанням "геніальної, месіанської доби", яку обіцяють і якою клянуться всі міфології світу," напише пізніше Б. Шульц [1].

У контексті міжсеміотичного аналізу особливої уваги заслуговує Бруно Шульц як художник. На початку 1920-х років він працює над циклом малюнків "Книга ідолопоклонництва", долучається до колективних експозицій у Варшаві та Львові. Багато дослідників його праць вбачають близькість графіки і офортів Шульца до "Капрічос" Франческо Гойї. Спотворена зовнішність персонажів, темні мотиви, вивільнена підсвідомість, розмиті рамки між уявою та реальністю – характерні ознаки, притаманні художній творчості Шульца, присутні і у роботах художників експресіоністичного напрямку – Е. Шіле, А. Кубіна. Цикл його малюнків "Книга ідолопоклонництва" викликав свого часу резонансну реакцію, яка була більше негативною – роботи названі ледь чи не порнографією. На рівні техніки митець був новатором: частина малюнків виконана олівцем, а частина важкою і рідкоживаною технікою "продряпування" на засвіченому фотопапері.

Автобіографізм у творчості Бруно Шульца має яскраво виражену модерністську реалізацію: у 1920-х роках у Закопаному він познайомився із письменниками В. Риффом та Деборою Фогель. Потому мав листування з ними, що і стало основою для першої книги Бруно Шульца "Цинамонові крамниці", важливу роль у виданні якої відіграла відома польська письменниця Зофія Налковська. Дебют Шульца став великою подією для Польщі і для самого письменника. Він познайомився із такими представниками молодого літературного покоління, як В. Гомбрович, Ю. Тувім, Т. Бреза. Його твори активно друкують у столичних журналах. Сам же Бруно Шульц на той час чітко визначається із природою поезії своїх

"Цинамонових крамниць": "Я вважаю "Крамниці" автобіографічною повістю. Не лише тому, що вона написана від першої особи і що в ній можна знайти події та переживання дитинства автора. "Крамниці" – автобіографія, а швидше – духовний родовід, оскільки в ній відтворено духовне походження аж до тих глибин, де воно переходить у міфологію, тоне в міфологічному сні. Мені завжди здавалось, що витoki індивідуального духу, якщо досить глибоко дослідити їх, губляться в яких-небудь міфічних нетрях. Це останнє дно, далі якого проникнути не можна" [1]. А невдовзі по тому у своєму есе "Міфізація реальності", яке критики пізніше назвуть програмним, Бруно Шульц розвине ідеї поетики міфологізування, які намагатиметься втілити у творчості. Тут маємо прямий зв'язок із ідеями М. Гайдеггера про причинно-наслідковість художньої мови, багаторівневість її презентації у словах і живописних пластичних образах. Художнє слово Б. Шульця – носій першоміфу, а відтак – і мету поезії він бачить у розкритті прихованих кодованих символів буття, схованих у слові, у поверненні до архетипних основ.

Важливу роль у формуванні письменника Б. Шульця відіграли філософські ідеї К. Юнга та Ф. Кафки. Це окремий вплив через текст, через роботу з чужим художнім матеріалом. Після автобіографічно-епістолярних за своєю природою "Цинамонових крамниць" Бруно Шульц переживав досить активний період творчості: працював над книжкою "Санаторій під клепсидрою", перекладав "Процес" Франца Кафки. Тому є прямі підстави говорити про вплив кафкіанських ідей на світогляд Б. Шульця, адже занурення у чужу творчість на рівні перекладу – це своєрідна форма міжлітературних взаємин, складний вид художньої взаємодії, коли найтонші обертони смислів треба передати в межах іншої мовної системи. Для Бруно Шульця ця робота мала велике значення. Спадок Б. Шульця оцінюють дуже високо, і критики прирівнюють творчість польського письменника-модерніста до творчості чеського модерніста Ф. Кафки. Хоча порівняно з Кафкою Шульц не такий відомий та менше досліджений.

Виходом 1937 року "Санаторію під клепсидрою" починається важкий період невдач для письменника. Додаються тут ще і трагічні історичні події: 1939 року спалахнула Друга світова війна. Бруно Шульц переживає в Дрогобичі прихід і відхід нацистських та радянських військ. Він був змушений малювати портрет Сталіна і полотно "Звільнення народу Західної України". За використання у картині блакитних і жовтих кольорів був заарештований. За часу німецької окупації Бруно Шульц перебуває в єврейському гетто, намагався

втекти, спроба була невдалою і письменник трагічно гине від кулі німецького офіцера.

Окремої уваги заслуговує "Книга листів" – самостійне велике полотно для досліджень життя і творчості автора, а Б. Шульц залишив велику епістолярну спадщину. Це листування багато років збирав видатний польський поет, есеїст і культуролог Єжи Фіцовський. Упорядник також уклав до видання докладні коментарі, які стосуються обставин появи текстів, згаданих у них подій і осіб. Книга є своєрідним пам'ятником знищеному нацистами й сталіністами особливого культурного прошарку галицьких євреїв, котрі спершу пережили режим Шоа, а потім радянщину, зазнали геноциду своєї культурної спадщини у всіх напрямках (релігія, мова, освіта). Упорядник листів зазначав: "Ті листи, які мені вдалося знайти упродовж шістдесяти років, становлять не просто епістолярну колекцію, але передусім своєрідну автобіографію письменника, вони дають значний матеріал до його біографії, численні сліди якої затер час, а свідки переважно загинули. Властиво, увесь відомий нам сьогодні життєпис Бруно Шульца був реконструйований завдяки його листам, із уламків спогадів тих, хто його пережив, і нечисленних документів. Навіть такі елементарні дані, як дата народження письменника, подавалися у різних версіях, або супроводжувалися знаком запитання" – Єжи Фіцовський, зі Вступу до Книги листів [1].

Дуже часто листи письменника – основа майбутніх оповідань, і є високими зразками прози магічного реалізму. "Книга листів" – збірка усіх вцілілих листів до друзів, колег, партнерів. Вона також містить віднайдені листи до Бруно Шульца, які дозволяють краще зрозуміти перипетії індивідуальної біографії митця, його творчі пошуки та осягнення: "Колись я знаходив вихід для своєї енергії в написанні листів, то була тоді єдина моя творчість". Саме у листах яскраво презентується особистість письменника, його самотність, його пошуки: "Мені потрібен товариш. Мені потрібна близькість спорідненої людини. Я прагну якоїсь запоруки внутрішнього світу, існування якого постулюю. Безугавно тільки тримати його на власній вірі, нести його всупереч усьому силою своєї перекірливості – то праця й мука Атласа. (...) Мені потрібен спільник для новаторських починань. Те, що для однієї людини є ризиком, неможливістю, поставленою догори ногами примхою, – відбите у чотирьох очах стає дійсністю" (з листа до Анджея Плешневича, 4 березня 1936) [1].

Сьогодні творчість Бруно Шульца є не лише об'єктом наукової, але й власне художньої рецепції, численних адаптацій та алюзій, а

він сам, його образ вже є персонажем світової літератури. Це саме той варіант інтертекстуального дискурсу образу митця, котрий став предметом досліджень та багатопланових інтерпретацій. Зокрема, Б. Шульц став літературним персонажем у романі "Дивись гасло: любов" ізраїльського письменника Д. Гросмана, у романі "Месія зі Стокгольма" американської письменниці Синтії Озік і в багатьох інших [4].

Книги Бруно Шульца "Цинамонові крамниці" та "Санаторій під клеписидрою" перекладені на всі європейські мови, а також на японську, корейську. Франція посмертно нагородила письменника найпрестижнішою літературною премією, а Канський фестиваль відзначив фільм за повістю "Санаторій під клеписидрою". Документи, пов'язані з його біографією, репрезентовані в Центрі єврейської історії в Манхеттені, а за його спадщину змагаються сьогодні кілька країн. На теренах українського літературознавчого дискурсу інтерпретація творчості Бруно Шульца потребує прочитань і тлумачень на міжсеміотичному рівні.

Література

1. Шульц Бруно "Книга листів" / Бруно Шульц ; уклад і підготував до друку Єжи Фіцовський. – Київ : Дух і Літера, 2012.

2. Андрухович Ю. Останній з Атлантиди: післямова перекладача / Ю. Андрухович // Шульц Бруно. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання / Бруно Шульц ; в перекладі Юрія Андруховича. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2012. – С. 377–382. – (Доросла серія).

3. Меньок В. Творчий акт як конфронтація креації та інтерпретації: прочитуючи Бруно Шульца / В. Меньок // Актуальні проблеми філології та американські студії : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Національний авіаційний університет. – 21–23 квітня 2010 р. – Київ, 2010. – С. 82–86.

4. Меньок В. Унікальний та універсальний випадок Бруно Шульца у контексті багатокультурного Дрогобича / В. Меньок // Київські полоністичні студії. – 2013. – Т. XXII. – С. 167–178.